

ВЛАДА СТАНКОВИЋ
(Филозофски факултет, Београд)

ЦАРИГРАДСКИ ПАТРИЈАРСИ У АКТИМА ОХРИДСКОГ АРХИЕПИСКОПА ДИМИТРИЈА ХОМАТИНА*

Охридски архиепископ Димитрије Хоматин спомиње више цариградских патријараха у својим актима, који су доносили значајне одлуке из области канонског или световног права. У раду се анализирају личности и акти архиепископа на које се Хоматин позива, начини на које то чини, као и значај помињања цариградских патријараха у контексту Хоматиновог сукоба са Никејом.

Кључне речи: Охрид, Димитрије Хоматин, цариградски патријарси, васељенски, Никеја.

Demetrios Chomatenos, the archbishop of Ohrid, mentions several patriarchs of Constantinople in his numerous acts, particularly those whose decisions were used in the deliberations of his archbishopric's court. An analysis of the fashion in which the patriarchs of Constantinople were referred to in the official acts of the archbishop of Ohrid is conducted in order to offer a more nuanced picture of Chomatenos' stance toward his spiritual adversary in Nicaea and a comparison with the ways in which he addressed his contemporary, the Nicene patriarch Germanos.

Key words: Ohrid, archbishop, Demetrios Chomatenos, patriarchs of Constantinople, ecumenical, Nicaea.

У подељеном византијском свету након пада престонице у Четвртој крсташкој рату 1204. године, једно од најзначајнијих места несумњиво заузима Димитрије Хоматин, учени архиепископ Охрида и *чифаве Бугарске*.¹ Богата збирка његових аката представља најдетаљније изворе за проучавање

* У раду се саопштавају резултати са пројекта „Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века“, евиденциони број 177015.

¹ Demetrios Chomateni Ponemata Diafora, ed. G. Prinzing, Berlin — New York 2002 [CFHB XXXVIII] (= Chomatenos). Хоматинови акти ће се наводити по следећем принципу: **број акта** / страница, линија текста. Cf. G. Prinzing, A Quasi Patriarch in the State of Epiros: The Autocephalous Archbishop of „Boulgaria“ (Ohrid) Demetrios Chomatenos, ЗРВИ 41 (2004) 165–182 (=

друштвене историје Епира, односно *зајадног дела* византијског света, имајући великог значаја и за разумевање политичких и идеолошких амбиција, или претензија, како самог Хоматина и осталих угледних и моћних митрополита његове архиепископије, тако и епирске политичке елите, на првом месту Теодора Дуке Анђела (1215–1230), несумњиво најмоћнијег Византинца у периоду након његовог заузимања Солуна 1224. године.²

Хоматинови списи, укључујући и бројне синодске одлуке, али и његову понешто „приватнију“ кореспонденцију,³ осветљавају ставове припадника једне од последњих генерација учењака стасалих у Цариграду, неприкосновеном политичком, духовном, идеолошком и интелектуалном средишту Царства.⁴ Јединственост положаја Константинопоља, без кога је царство Ромеја незамисливо, оставило је трага на ставове Димитрија Хоматина како о положају политичке и духовне власти у Никеји, тако и о сопственој позицији духовног предводника све успешнијих западних Византинаца, предвођених победоносним Теодором Анђелом, архиепископовим политичким патроном. Хоматинови ставови о политичким и духовним односима у новим околностима након пропасти Царства, биће најпре анализирани на примерима претходних цариградских патријараха, које охридски архиепископ спомиње у својим актима, и на чије се одлуке позива, а затим и на савременим случајевима кореспонденције и комуникације са никејским патријархом Германом.

I

Димитрије Хоматин спомиње у својим актима укупно девет цариградских патријараха, из периода од краја 10. до почетка 13. века, на чије се акте

Prinzing, Quasi Patriarch); *И. Илиев*, Димитър, по Божия милост архиепископ на Първа Юстианиа и на цяла България, Исторически преглед 60, 1–2 (2004) 3–39 (= *Илиев*, Димитър).

² Несумњиво најважнија студија о црквеном антагонизму Никеје и Епира остаје књига *A. Karpozilos*, The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217–1233), Thessalonica 1983 (= *Karpozilos*, Controversy); *A. Stavridou-Zafraka*, Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία, Thessalonica 1990 (= *Stavridou-Zafraka*, Νίκαια και Ήπειρος) надопуњује Карпозилосу, посвећујући посебну пажњу и адаптирању византијске политичке теорије и идеологије реалним приликама тринаестог столећа (199–214); *eadem*, The Political Ideology in the State of Epirus, Urbs capta. the Fourth Crusade and Its Consequences, ed. *A. Laiou*, Paris 2005, 311–323; *eadem*, The Relations between Secular and Religious Authorities in the State of Epiros after 1204, Church and Society in Late Byzantium, ed. *D. Angelov*, Western Michigan University, Kalamazoo 2009, 11–24.

³ *G. Prinzing*, Zu den persönlich adressierten Schreiben im Aktencorpus des Ohrider Erzbischofs Chomatenos, Byzantina Europaea: Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemari Ceranowi, edd. *M. Kokoszko* — *M. J. Leszka*, Lodz 2007, 469–492; *idem*, Nochmals zu den adressierten Briefen des Demetrios Chomatenos, Realia Byzantina, edd. *S. Kotzabassi* — *G. Mavromatis* (Byzantinisches Archiv 22, Berlin 2009, 223–246.

⁴ У овом смислу посебно је упечатљив пример од Хоматина нешто старијег ученог митрополита Навпакта Јована Апокавка, који у свом писму никејском патријарху Манојлу Сарантину посебно истиче њихово заједничко образовање у престоници царства, *B. Василевски*, Epirotica saeculi XIII, BV 3 (1896) 223–299 (= *Epirotica*, 15/ 265, 10–12.

непосредно позива приликом образлагања личних, односно одлука своје архи-епископије.⁵ Хронолошким редом по времену када су заузимали духовни трон престонице, охридски архиепископ спомиње следећих девет патријараха:

- Сисинија (996–998);
- Алексија Студита (1025–1043);
- Михаила Керуларија (1043–новембар 1058/ јануар 1059);
- Николу Граматика (1084–1111);
- Луку Хрисоверга (1157–крај новембра 1169/јануар 1170);
- Михаила *Анхијалског* (τοῦ Ἀγχιάλου), (1170–1178);
- Теодосија Воредиотиса (1179–1183);
- Георгија Ксифилина (1191–1198);
- Јована Каматира⁶ (1198–1206).

Пет од девет цариградских патријараха спомиње се само у једном акту (Алексије Студит **8/** 52, 183), Михаило *Анхијалски* (**80/** 271, 168; 272, 204), Теодосије Воредиотис (**18/** 73, 64), Георгије Ксифилин (**80/** 271, 168), Јован Каматир (**146/** 426, 100), док се Димитрије Хоматин највише позивао на патријарха Сисинија (у пет аката, укупно седам пута),⁷ спомињући по три пута Михаила Керуларија⁸ и Луку Хрисоверга⁹ и два пута Николу Граматика.¹⁰ Истакнут положај патријарха Сисинија у потпуности одговара његовој снажној делатности у области црквеног права — упркос свом кратком патријархату од свега тридесет месеци (12. април 996–24. август 998), као блиски сарадник цара Василија II, чијом је вољом као световни функционер у царској канцеларији са титулом магистра и уздигнут за патријарха, Сисиније је посветио велику пажњу учвршћивању јединства унутар престоничке патријаршије, стављајући коначну тачку и на готово столеће стар спор о тетрагамији из времена цара Лава VI.¹¹ Као први лаик изабран за цариградског патријарха након патријарха Фотија у 9. веку, Сисиније је одлично разумео значај јединства цркве за политичку стабилност царства, успостављајући снажну повезаност са световном влашћу. Сисиније је у потпуности подржавао цара Василија II, несумњиво у јасно потчињеном положају у односу на василевса,

⁵ Осим њих, Хоматин спомиње још и Јована Хрисостома, на начин другачији од спомена цариградских јереја на чије се одлуке позива, *Chomatenos* **150** / 440, 247–255.

⁶ Цариградски патријарх Јован Каматир је различита личност од истоименог претходника Димитрија Хоматина на архиепископском трону Охрида, кога спомиње у одлуци–писму *великом жупану Србије и Дукље* Стефану Немањићу, *Chomatenos* **10** / 56, 43.

⁷ *Chomatenos*, **1/** 21, 81; **6/** 43, 38, 61; 44, 101; **8/** 52, 159; **11/** 58, 52; **146/** 424–425, 60–61.

⁸ *Chomatenos*, **1/** 24, 172; **6/** 43, 40; **7/** 46, 21.

⁹ *Chomatenos*, **1/** 20, 46; **6/** 42, 27; **8/** 52, 185.

¹⁰ *Chomatenos*, **13/** 63, 72; **140/** 416, 50.

¹¹ *G. Rhalles — M. Potles, Σύναγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων V*, Athena 1855, 11–19; *V. Grumel — J. Darouzes, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. II et III. Les registes de 715 à 1206, deuxième édition revue et corrigée par J. Darouzes, Paris 1989 (= Grumel — Darouzes, Registres), nos. 804–814/ 318–325; A. Schminck, Kritik am Tomos des Sisinnios, Fontes Minores 2 (1977) 215–254; B. Станковић, Цариградски патријарси и цареви Македонске династије, Београд 2003 (= Станковић, Цариградски патријарси), 142–150, 265–266.*

коме је дуговао и своје постављење за патријарха и од кога је зависио.¹² Каснијим нараштајима византијских духовних вођа — па тако и Димитрију Хоматину — Сисиније је био искључиво познат као каноничар, без икаквог политичког значаја унутар цариградске цркве, или у њеним односима са царском влашћу.

Начин на који је Хоматин спомињао цариградске патријархе најбоље је видљив у оним актима у којима се позива на одлуке више јереја, на првом месту везаним за утврђивање прецизног и дозвољеног степена сродства приликом склапања брака. На основу ових примера се може прецизније анализирати Хоматинов поступак са становишта правника и каноничара, али и његово поимање положаја цариградског патријарха. Једно од питања која се постављају у овом погледу јесте начин на који је Димитрије Хоматин поступио приликом навођења ранијих цариградских патријараха: да ли је охридски архиепископ посвећивао посебну пажњу овим архијерејима, односно да ли их је спомињао на специфичан начин, исказујући тиме и њихов јединствени идеолошки значај и издвојен положај у византијском свету пре 1204. године, чиме би истакао и другачији положај њему савремених, прогнаних „цариградских“ патријараха у Никеји, који су покушавали, у почетку опрезно а затим све отвореније, да наметну свој потпуни духовни примат и Хоматиновој архиепископији.

Међу Хоматиновим списима издвајају се три акта везана за питања степена сродства и брачног права у којима се спомињу одлуке више цариградских патријараха: **1**, одговор севасту Григорију Камони о дозвољеним и недозвољеним степенима сродства приликом склапања брака (странице 19–26),¹³ **6**, одговор именом непознатом епископу о степену крвног и сродничког сродства (странице 42–45)¹⁴ и **7**, одговор кир Имерију Тихомиру о дозвољеним и недозвољеним браковима (странице 45–47).¹⁵ Акт број **1** је хронолошки и најранији и датира се у време непосредно пре Хоматиновог постављења за охридског архиепископа. Важан и због спомињања брачне и политичке повезаности Стефана Немањића са епирским моћницима,¹⁶ овај акт потврђује значај законодавне делатности цара Манујла Комнина у овој области, условљене променљивим потребама василевса да осигура наследство царске круне уну-

¹² Сисиније је својом делатношћу започео нову фазу у односима престоничке патријаршије и световне власти, снажно критикован због потпуне послушности василевсу, што је посебно јасно из ироничних коментара његовог савременика Лава, митрополита Синаде, *The Correspondence of Leo, Metropolitan of Synada and Syncellus*, ed. *M. P. Vinson*, Washington D. C. 1985, no. 11 (писмо Сисинију са посланства у Рим), nos. 53–54 (обраћање византијским архијерејима и критички опис њихове потчињености цару).

¹³ Cf. Chomatenos, 64*–66*.

¹⁴ Cf. Chomatenos, 68*.

¹⁵ Cf. Chomatenos, 68*–69*.

¹⁶ *Б. Ферјанчић*, Србија и византијски свет у првој половини XIII века, ЗРВИ 27–28 (1989) 103–148, нарочито 105 сл.; *В. Сјанковић*, Стефан Немањић и његов брат Сава у списима Димитрија Хоматина, Пета национална конференција византолога, Београд 2011 (у штампи).

тар сопственог порода.¹⁷ Димитрије Хоматин најпре спомиње хронолошки последњу одлуку патријарха Луке Хрисоверга из априла 1166. године, потврђену новелом цара Манојла Комнина,¹⁸ којом се забрана склапања брака повећава са шестог на седми степен сродства, називајући патријарха ὁ ἀγιώτατος ἐκεῖνος πατριάρχης, без икаквог ближег одређења.¹⁹ Ова синтаγμα је представљала најустаљенију формулу самог Димитрија Хоматина за карактеризацију цариградских патријараха.

Спомен патријарха Сисинија, у истом Хоматиновом акту, другачијег је облика и карактера: ὁ ἐν ἀγίοις πατριάρχης је синтаγμα која у Хоматиновом корпусу прати само овог цариградског јереја,²⁰ док додаток τῆς ὁσίας μνήμης у актима охридског архиепископа следи уобичајену формулу ὁ ἀγιώτατος ἐκεῖνος πατριάρχης искључиво приликом спомена скоријих — комнинских патријараха Николе Граматика, Михаила *Анхијалско*²¹ и Теодосија Ворадиотиса, као и Георгија Ксифилина, посвећеног за цариградског архијереја за време царевања Исака Анђела.²²

Враћајући се на Хоматинов акт број 1, трећи патријарх који се у њему јавља, Михаило Керуларије, једини је од свих цариградских архијереја који су названи *икуменским*: у овом, као и у акту 7, Керуларије је ὁ ἀγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.²³ У оба случаја Хоматин се позива на исту синодску одлуку из времена патријарха Михаила Керуларија из 6560. године од

¹⁷ К. Pitsakis, Τὸ κάλωμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ Βυζαντινὸ δίκαιο, Athena-Komotini, 1985; А. Laiou, Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles, Paris 1992, 42–46; V. Stanković, A Generation Gap or Political Enmity? Emperor Manuel Komnenos, Byzantine Intellectuals and the Struggle for Domination in Twelfth Century Byzantium, ZRVI 44 (2007) 209–227; В. Станковић, Манојло Комнин, византијски цар (1143–1180), Београд 2008, 161–174.

¹⁸ Спомињање новеле цара Манојла Комнина (Jus Graecoromanum I, ed. J. Zepi-P. Zepi, Athena 1931, no. 78/ 425) указује на стварно царско учешће у доношењу ове одлуке и Хоматин је у том смислу и наводи, не истичући свесно политички утицај василевса, већ верно користећи своје изворе.

¹⁹ Chomatenos, 1/ 20, 46. Сви термини које је Димитрије Хоматин употребљавао за цариградске патријархе дати су због јасноће у номинативу, иако се у самом тексту најчешће јављају у генитиву, због уобичајене синтагме *одлука патријарха Н. Н.*

²⁰ Димитрије Хоматин употребљава ову синтагму у два од седам спомињања Сисинија (Chomatenos, 1/ 21, 80–81; 146/ 424–425, 60–61 — уз додаток Κωνσταντινουπόλεως), два пута користећи само за нијансу промењену фразу, употребљену такође искључиво за овог јереја (Chomatenos, 6/ 43, 61: ὁ μακάριος ἐν πατριαρχαῖς; 6/ 44, 100–101: ὁ μακάριτος πατριάρχης), док у преостала три случаја задржава већ споменути уобичајену синтагму ὁ ἀγιώτατος [ἐκεῖνος] πατριάρχης (Chomatenos, 6/ 43, 38; 8/ 52, 159; 11/ 58, 52–53).

²¹ Патријарх Михаило *Анхијалски* је највероватније био рођак (братанац или сестрић) митрополита Анхијала, и зато је био означаван као ὁ τοῦ Ἀγχιάλου, по уобичајеној формули 12. века, због чега је и његов „надимак“ наведен у курзиву.

²² Овакво означавање несумњиво представља специфичност времена и самих извора које је Хоматин имао пред собом, а не свесни труд Димитрија Хоматина да патријархе хронолошки ближе сопственом времену на неки начин издвоји, што несумњиво заслужује посебно истраживање.

²³ Chomatenos, 1/ 24, 172–173; 7/ 46, 21. У акту број 6 Керуларије се спомиње на истоветан начин као и непосредно пре њега наведен патријарх Сисиније, уобичајеном формулом ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης (Chomatenos, 6/ 43, 40).

стварања света (1050/1051. година хришћанске ере), индикта 5, на дословно истоветан начин: охридски архиепископ наводи да је реч о синодској одлуци (πράξις συνοδική) патријарха, коју је записао, односно пренео Никита ὁσιώτατος πρωτοσύγγελος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας.²⁴

Додавање одређења οἰκουμενικός уз патријарха Михаила Керуларија, потврђује познату околност да је овај цариградски архијереј почео да упадљиво истиче своју васељенску надлежност, посебно након сукоба са римском црквом 1054. године.²⁵ Начин, међутим, на који Димитрије Хоматин преноси титулу Михаила Керуларија, и дословно понављање формулације о синодској одлуци, која укључује и Никиту, протосинкела и хартофилакса Свете Софије, указује да је охридски архиепископ најчешће непосредно преносио податке из збирке или компилације синодских, односно патријаршијских одлука и уносио их непромењене у сопствене акте. Могуће измене, које је Хоматин правило, видљиве су само на појединим примерима, као што је поједностављивање Керуларијеве, али и Сисинијеве титуле у акту 6.²⁶ Будући да се на њихове одлуке у овом акту позива посредно и помало успутно, Хоматин „упрошћава“ титулисање ове двојице патријараха, иначе најразрађеније у односу на све остале цариградске архијереје, употребљавајући најубичајенију формулу за патријархе — ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης. Недвосмислени закључак који се намеће из свега реченог јесте да је Димитрије Хоматин наводио цариградске патријархе на онај начин на који се они јављају у текстовима које је користио, те да није посебно издвајао ниједног од престоничког архијереја, нити им приписивао било какве политичке атрибуте. Правнички прецизан и једноставан колико је то могуће, Хоматин је, међутим, потврдио да је синтаγμα ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης најчешће коришћена и њему најприроднија титула за све цариградске патријархе, без обзира на то када су они живели.

II

Упркос свом изузетном положају, лична преписка Димитрија Хоматина, као духовног предводника западних Ромеја и политички и идеолошки једне од најзначајнијих личности укупног византијског света, са никејским патријарсима је необично оскудна. Два писма која је Хоматин упутио никејском патријарху Герману (II) (1222–1240), потичу, уз то, из кратког временског

²⁴ Chomatenos, 1/ 24, 173–174; 7/ 46, 22–23. Ова синодска одлука из времена патријарха Михаила Керуларија је сигурно датована само у актима Димитрија Хоматина — у патријаршијским регестима датована је једну годину касније (1051–1052. годину), али, из неког разлога, подаци из Хоматинових списа нису узети у обзир, *Grumel — Darouzès*, Regestes, no. 858/360.

²⁵ *Grumel — Darouzès*, Regestes, nos. 866, 869, 870; *Сѿанковић*, Цариградски патријарси, 169–194. Околност да синодска одлука на коју се Димитрије Хоматин позива потиче из 1050/1051. године указује да се Керуларије, по свему судећи, титулисао као икуменски и пре сукоба са Римом, cf. *V. Laurent*, Le titre de patriarche œcuménique et la signature patriarchal. *Recherches de diplomatique et de sigilographie byzantines*, REB 6 (1948) 5–26, посебно, 21.

²⁶ Chomatenos, 6/ 43, 37–41.

периода након крунисања Теодора Дуке Анђела и имају за основну тему управо овај важан догађај, којим је подела Ромеја на два *једнака дела*, источни и западни, у великој мери добила своје коначне обресе.²⁷

Прво, знатно краће писмо, охридски архиепископ је упутио у Никеју недуго након што је крунисао и миропомазао Теодора Дуку Анђела за *василевса Ромеја* у Солуну, највероватније крајем маја или почетком јуна 1227. године.²⁸ По својој садржини и укупном тону којим је писано, ово писмо Димитрија Хоматина представља позив охридског архиепископа никејском патријарху Герману на мир и помирење, на јединство и на прихватање нове стварности, настале након Теодоровог крунисања за василевса.²⁹ Тек након тог чина, Димитрије Хоматин је одлучио да упути писмо никејском патријарху, препуштајући до тада кореспонденцију и полемику са никејским / источним јерејима пре свега угледном митрополиту Навпакта, Јовану Апокавку.³⁰

У свом обраћању никејском патријарху Герману, Димитрије Хоматин је званично признао првенство јереја коме се обраћао, на начин који не оставља сумње да је понуда за мир, који је охридски архиепископ предлагао, садржала признавање духовне супрематије Никејаца,³¹ уз, заузврат, њихово прихватање постојања две државе, држава *источних* и *западних* и два цара, који треба да успоставе *јединство*. Оба наведена елемента су јасна из података самог писма, а ако се остави по страни његов „наслов“, који би могао сугерисати непризнавање никејских патријараха за цариградске,³² Хоматин се

²⁷ И. Снегаров История на охридската архиепископия, том 1, Софија 1924, 100–141; M. Angold, A Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Laskarides of Nicaea (1204–1261), Oxford 1975, 37–59; Karpozilos, Controversy, 15–45; Stavridou-Zafraka, Νίκαια και Ἦπειρος, 53–145.

²⁸ Chomatenos, 112/ 368–370. Cf. Chomatenos, 223*–224*; E. Bees-Seferli, Ο χρόνος στέρσεως του Θεοδώρου Δούκα ως προσδιόριζεται εξ ανεκδότων γραμμάτων Ιωάννου του Αποκάκου, BNJ 21 (1971/1976) 161–243 (између ускрса и августа 1227); Stavridou-Zafraka, Νίκαια και Ἦπειρος, 69–71, која је и предложила наведене хронолошке границе, сужавајући период у коме се Теодор Дука Анђео крунисао.

²⁹ Cf. Stavridou-Zafraka, Νίκαια και Ἦπειρος, 199–212.

³⁰ Види, Epirotica, 14/ 264; 15/ 265–267; 16/ 268–269; 17/ 270–278. Чини се да је Хоматиново уздржавање од непосредне преписке, или полемике са никејским патријарсима пре последица његовог промишљања тренутних политичких околности, него производ стицаја случајних околности, какво је било познанство Јована Апокавка са првим „цариградским“ патријархом посвећеним у Никеји, Манојлом Сарантином. Црквена борба две државе Византинаца прошла је кроз различите фазе, и посебно треба водити рачуна о правилном историјском контексту и о разликама у стварним политичким приликама током различитих периода (пре доласка на власт Теодора Анђела и постављења Димитрија Хоматина; пре и након Теодоровог освајања Солуна; пре и након Теодоровог крунисања; након Теодоровог пораза код Клокотнице, јула 1230).

³¹ Chomatenos, 112/ 368–369, 3–13; 369, 25–32. Karpozilos, Controversy, 77–78, чија је анализа духовног ривалитета између Епира и Никеје и даље најбољи приказ духовних односа две државе Византинаца након Четвртог крсташког рата, погрешно је сматрао да је Хоматин упутио наведено писмо патријарху Герману, као *једнак једнаком*, што је одбацила већ Stavridou-Zafraka, Νίκαια και Ἦπειρος, 157, n. 35. Она се, међутим, не задржава дуже на карактеризацији и анализи овог Хоматиновог писма.

³² О насловима Хоматинових аката, који потичу из познијег времена састављања ове компилације, види Chomatenos, 346*–348*; G. Prinzing, Abbot or Bishop? The Conflict about the

обраћа Герману на следећи начин: *Τῷ παναγιωτάτῳ δεσπότῃ καὶ πνευματικῷ κυρίῳ μου καὶ πατρί, τῷ θεοτιμῆτῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ.*³³ Када се обраћа непосредно никејском патријарху Герману, Хоматин користи уобичајене, па тиме довољно неутралне формуле, попут *ἡ σῆς ἀγιότητα*, или *θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή*,³⁴ остајући тиме помало уздржан у свом односу према источном супарнику.³⁵ Оно што је, међутим потпуно јасно из Хоматиновог писма, јесте фактичка подела на *ιστῖοκ* и *за-ῖад*, који су Теодоровим крунисањем постали равноправни: осим за „Епирце“ уобичајеног спомена Теодора Дуке Анђела у преписци са „Никејцима“ као *нашег автoκρaῖῖορa*,³⁶ у вештој политичкој аргументацији којом излаже укратко развој догађаја након уништења царства, охридски архиепископ поставља на исти ниво и источну и западну државу, истичући потребу и снажну жељу за повезивањем *везама јединствa оних који владају у обе* (државе), уз наду да ће *Бог мира и јединствa* и помирити *оне који владају*.³⁷

У овом Хоматиновом писму нема ни трага полемике о титули *икуменски*, коју су, по угледу на неке цариградске патријархе носили никејски патријарси, о чему је жустро дискутовао Јован Апокавк са својим познатиком из престонице, никејским патријархом Манојлом Сарантином, у годинама око 1219–1221. У време Апокавкове полемике, основни проблем у односима црква у Никејској држави и у Епиру односио се на право Епираца да сами постављају епископе и митрополите на упражњене катедре, а тиме посредно и на јасно признавање духовне супрематије никејског, односно цариградског и васељенског патријарха.³⁸ Након крунисања Теодора Дуке Анђела, карактер спора између клирика Епира и Никеје је промењен, и основни проблем је

Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case No. 80 of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered, Church and Society in Late Byzantium, ed. D. Angelov, Western Michigan University, Kalamazoo 2009, 25–42, овде 29–30.

³³ Chomatenos 112/ 368, 3–5. По самој интитулацији никејског патријарха јасно је Хоматиново признавање духовне супрематије никејског архијереја — односно, понуда Хоматина да призна формално ову супрематију, уколико друга страна прихвати његове ставове — пошто само на овом месту користи два значајна термина по овом питању: *παναγιώτατος* и *οἰκου-μενικός*.

³⁴ Chomatenos 112/ 369, 9 и 370, 60 за прву синтагму, односно 369, 25, за другу.

³⁵ Јован Апокавк, у својим обраћањима Германовом претходнику Манојлу, врло често користи синтагму *ἡ ἀγιωσύνη σου* (Epirotica, 15/ 265, 4; 266, 15; 266, 38; 17/ 270, 1; 272, 8; 276, 7), док се фраза *ἡ ἀγιότητά σου*, коју користи и Хоматин, као што је напоменуто, у Апокавковој преписци са патријархом Манојлом среће ређе (Epirotica, 17/ 274, 28; 275, 34–35. Такође, *τιμία μου καὶ ἱερὰ κεφαλή*, Epirotica 17/ 270, 14).

³⁶ Epirotica 17/ 272, 30–31; 276, 3–4; 276, 13. R.-J. Loenertz, Lettre de Georges Bardanes, métropolitte de Corcyre au patriarche oecumenique Germain II 1226–1227 c. [1228 c.], Byzantina et Franco-Graeca, Rome 1970, 467–501 (прештампано из ЕЕВΣ 33 (1964) 87–118), 490, 177; 491, 184; 498, 393; 499, 421.

³⁷ Chomatenos 112/ 370, 48–62. Безлична множина коју Хоматин употребљава посебно истиче равноправност оба владара (оба пута у акузативу множине као *τοὺς κρατοῦντας*), па тиме и оба дела византијског света.

³⁸ Epirotica, 17/ 271, 5–11; 273, 23–29. Занимљива је и Апокавкова одбрана Димитрија Хоматина у овом писму упућеном патријарху Манојлу Сарантину, који је, чини се, реаговао несразмерно оштро и непријатељски на ставове митрополита Навпакта, који су, без обзира на

постао сам чин крунисања епирског владара, подједнако из првенствено црквеног угла (питање права охридског архиепископа да некога крунише за василевса Ромеја) и са политичког гледишта да је поступак Теодора Анђела заправо одметништво од легитимног василевса, коме је и сам положио заклетву верности у Nikeји, пре него што је преузео власт у Епиру. Следствено томе, и аргументација Епираца је сада била првенствено усмерена на та два елемента, уз истицање, на првом месту, права Теодора Анђела на царску круну, његову Божанску изабраност, захваљујући и сјајном царском пореклу непосредно од цара Алексија Комнина, али и његовим бројним врлинама и ратничким подвизима, којима је Ромеје ослободио латинске тираније.³⁹

Управо овим аспектима међусобног сукоба било је у највећем делу посвећено друго писмо Димитрија Хоматина патријарху Герману, уследило након одговора никејског архијереја на претходно писмо охридског архиепископа.⁴⁰ Упадљиво другачијег, оштријег и непомирљивијег тона него прво обраћање Хоматина Герману, ово писмо садржи све елементе аргументације Епираца, како поводом изабраности Теодора Дуке Анђела за цара⁴¹ и права охридског архиепископа да крунише и миропомаже василевса Ромеја,⁴² тако и по питањима хиротоније Саве за архиепископа Србије⁴³ и покушаја Хоматина да положају охридског архиепископа избори специфичан положај као настављача традиција епископа Јустинијане Приме.⁴⁴ Димитрије Хоматин се обраћа никејском патријарху Герману једним делом истим терминима као у претходном писму (Θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, **114/370**, 3; ἡ σῆς ἀγιότητα, **114/370**, 4; 371, 21; 374, 117), али и понешто другачијим синтаγμαма (ἡ σῆς τελειότητα, **114/371**, 10–11; 375, 156; θεσπέσιος δεσπότης, **114/372**, 61; θειότατος καὶ μέγιστος ἀρχιερεὺς, **114/373**, 84; πατέρας καὶ δεσπότης, **114/377**, 229; θειότατος μεγαλομύεννας, **114/378**, 257),

сву њихову политичку димензију, били изречени мирним и тоном пуним поштовања, *Epirotica*, **17/272**, 13–273, 3.

³⁹ Cf. *Stavridou-Zafra*, Νίκαια καὶ Ἦπειρος, 117 sq.

⁴⁰ V. *Laurent*, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I, Les actes des patriarches. Fasc. IV, Les registes de 1208 à 1309, Paris 1971, no. 1244. Датум Германовог писма мора бити преправљен — уместо у период 1226–1229. године, патријархов одговор се мора датоваги или у сам крај 1227. године, или у наредну годину, као што је то учинио и приређивач новог издања писма G. *Prinzing*, Die *Antigraphe* des Patriarchen Germanos II. an Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäisch-epirotischen Konflikt 1212–1233, *Rivista di studi bizantini e slavi* 3 (1984) 21–64; Chomatenos 23*–24*, 225*.

⁴¹ Chomatenos **114/371**, 22–372, 66; 375, 146–155.

⁴² Chomatenos **114/375**, 156–376, 191.

⁴³ Chomatenos **114/377**, 232–378, 248.

⁴⁴ Chomatenos **114/376**, 192–377, 215. Треба истаћи да је повезивање Јустинијане Приме и охридске архиепископије дошло до пуног изражаја након победе Василија II над Самуилом и његовим наследницима и стварањем охридске архиепископије, позивањем на одлуку Јустинијана и Романа Лакапина, Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin — New York 1973, 365, 8–11; G. *Prinzing*, Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter, *Byzantinobulgarica* 5 (1978) 269–287; *Илиев*, Димитър, 25–27.

истичући снажно неоправданост никејских архијереја да се називају цариградским патријарсима.⁴⁵

Нема сумње да је последња наведена Хоматинова тврдња од посебног значаја у околностима успона епирске државе и Теодора Дуке Анђела. Оспоравање никејским јерејима права да се називају цариградским патријарсима, а тиме и да траже духовну послушност од охридског архиепископа и његових суфрагана, Хоматин је оснаживао истицањем специфичног, аутономног положаја охридског архиепископа, пратећи развој политичке ситуације у Епиру и у ширем византијском свету. Његова политичка прагматичност видљива је у сваком појединачном аспекту његовог односа са никејским патријарсима:

- у опрезу да не уђе у сукоб са никејским патријарсима пре крунисања Теодора Анђела, препуштајући полемику пре свега искусном Јовану Апокавку;
- у покушају да искористи крунисање епирског владара као неповратни политички *fait accompli* како би се успоставили нови, равноправни односи између две државе;
- али и у његовом ћутању и одустајању од сукоба са источним јерејима након пораза и пада Теодора Анђела 1230. године.

Све до краја живота, највероватније 1236. године, Димитрије Хоматин се више није непосредно обраћао никејским патријарсима — занимљиво слово упућено никејском патријарху Герману написано је као да га изговара у сопствену одбрану епископ Срвије, али се и у њему бране Хоматинови поступци и положај, са истицањем неспремности да се никејским јерејима призна титула цариградских, што је охридски архиепископ, очигледно, још увек био у могућности да одбија.⁴⁶ Заједно са овим словом, Хоматиново претходно писмо Герману остало је, на тај начин, једино сведочанство о његовом снажном политичко-црквеном програму, настало у времену када се охридском архиепископу несумњиво чинило да је његово остварење врло извесно. Један аспект Хоматиновог програма — непризнавање у потпуности никејским патријарсима права да се називају цариградским — видљив је и у различитим начинима именовања цариградских патријараха пре пропасти царства 1204. године и никејских јереја након тога.

⁴⁵ Chomatenos 114/ 372, 67–373, 83. У наслову овог Хоматиновог писма Герману, за никејског патријарха се употребљава синтагма, ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης, али се, уз већ истакнуту проблематичност наслова, тиме ни на који начин не даје првенство никејском јереју — управо супротно, јер се и сам Димитрије Хоматин назива ὁ ἀγιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας.

⁴⁶ Chomatenos 150 / 433–441. И у овом писму, као и у претходном обраћању Герману, никејски патријарх се једино у наслову назива ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης. Види Chomatenos, 264*–267*.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ — LIST OF REFERENCES

Извори — Primary Sources

- Demetrii Chomateni Ponemata Diafora, ed. *G. Prinzing*, Berlin — New York 2002.
- Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. I. Thurn, Berlin — New York 1973.
- Jus Graecoromanum I, ed. J. Zepi-P. Zepi, Athena 1931.
- Prinzing G.*, Die *Antigraphe* des Patriarchen Germanos II. an Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäisch-epirotischen Konflikt 1212–1233, *Rivista di studi bizantini e slavi* 3 (1984) 21–64.
- Rhalles G. — Potles M.*, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* V, Athena 1855.
- The Correspondence of Leo, Metropolitan of Synada and Syncellus, ed. *M. P. Vinson*, Washington D.C. 1985.
- Васильевски В.*, *Epirotica saeculi XIII*, ВВ 3 (1896) 223–299.

Литература — Secondary Works

- Angold M.*, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Laskarides of Nicaea (1204–1261)*, Oxford 1975.
- Bees-Seferli E.*, Ο χρόνος στέψεως του Θεοδώρου Δούκα ως προσδιόριζεται εξ ανεκδότων γραμμάτων Ιωάννου του Αποκαύκου, *BNJ* 21 (1971/1976) 161–243.
- Grumel V. — Darouzès, J.*, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I. *Les actes des patriarches*. Fasc. II et III. *Les registes de 715 à 1206*, deuxième édition revue et corrigée par J. Darouzès, Paris 1989.
- Karpozilos A.*, *The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217–1233)*, Thessalonica 1983.
- Laiou A.*, *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles*, Paris 1992, 42–46.
- Laurent V.*, *Le titre de patriarche œcuménique et la signature patriarcal. Recherches de diplomatique et de sigilographie byzantines*, *REB* 6 (1948) 5–26.
- Laurent V.*, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*. Vol. I, *Les actes des patriarches*. Fasc. IV, *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971.
- Loenertz R.-J.*, *Lettre de Georges Bardanes, métropolitain de Corcyre au patriarche œcuménique Germain II 1226–1227 c. [1228 c.]*, *Byzantina et Franco-Graeca*, Rome 1970, 467–501 (прештампамо из *ΕΕΒΣ* 33 (1964) 87–118).
- Pitsakis K.*, *Τὸ κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ Βυζαντινὸ δίκαιο*, Athena-Komotini, 1985.
- Prinzing G.*, *A Quasi Patriarch in the State of Epiros: The Autocephalous Archbishop of „Boulgaria“ (Ohrid) Demetrios Chomatenos*, *ЗРВИ* 41 (2004) 165–182.
- Prinzing G.*, *Abbot or Bishop? The Conflict about the Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case No. 80 of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered, Church and Society in Late Byzantium*, ed. *D. Angelov*, Western Michigan University, Kalamazoo 2009, 25–42.
- Prinzing G.*, *Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter*, *Byzantinobulgarica* 5 (1978) 269–287.
- Prinzing G.*, *Nochmals zu den adressierten Briefen des Demetrios Chomatenos*, *Realia Byzantina*, eds. *S. Kotzabassi — G. Mavromatis* (*Byzantisches Archiv* 220), Berlin 2009, 223–246.

- Prinzing G.*, Zu den persönlich adressierten Schreiben im Aktencorpus des Ohrider Erzbischofs Chomatenos, *Byzantina Europaea: Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemari Ceranowi*, ed. *M. Kokoszko — M. J. Leszka*, Lodz 2007, 469–492.
- Schminck A.*, Kritik am Tomos des Sisinnios, *Fontes Minores 2* (1977) 215–254.
- Stanković V.*, A Generation Gap or Political Enmity? Emperor Manuel Komnenos, *Byzantine Intellectuals and the Struggle for Domination in Twelfth Century Byzantium*, ZRVI 44 (2007) 209–227.
- Stavridou-Zafra A.*, The Political Ideology in the State of Epirus, *Urbs capta. the Fourth Crusade and Its Consequences*, ed. *A. Laiou*, Paris 2005, 311–323.
- Stavridou-Zafra A.*, The Relations between Secular and Religious Authorities in the State of Epiros after 1204, *Church and Society in Late Byzantium*, ed. *D. Angelov*, Western Michigan University, Kalamazoo 2009, 11–24.
- Stavridou-Zafra A.*, Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά του να ανακτήσουν την αυτοκρατορία, Thessalonica 1990.
- Илиев И.*, Димитър, по Божия милост архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България, *Исторически преглед* 60, 1–2 (2004) 3–39.
- Снегаров И.*, История на охридската архиепископия, том 1, Софија 1924.
- Сїанковић В.*, Стефан Немањић и његов брат Сава у списима Димитрија Хоматина, Пета национална конференција византолога, Београд 2011 (у штампии).
- Сїанковић В.*, Цариградски патријарси и цареви Македонске династије, Београд 2003.
- Сїанковић В.*, Манојло Комнин, византијски цар (1143–1180), Београд 2008.
- Ферјанчић Б.*, Србија и византијски свет у првој половини XIII века, ЗРВИ 27–28 (1989) 103–148.

Vlada Stanković

PATRIARCHS OF CONSTANTINOPLE IN THE ACTS OF THE ARCHBISHOP OF OHRID DEMETRIOS CHOMATENOS

Demetrios Chomatenos, the archbishop of Ohrid (1216/17–1236), mentions several patriarchs of Constantinople in his numerous acts: Sisinnios (996–998), Alexios Stoudites (1025–1043), Michael Keroularios (1043–1058/9), Nicholas Grammatikos (1084–1111), Luke Chrisoberges (1157–1169/70), Michael *tou Anhialou* (1170–1178), George Ksifilinos (1191–1198), and John Kamateros (1198–1206). All of them are mentioned in a similar fashion, as the prelates during whose patriarchates the important canon-law decisions were made, which served as bases for many decisions of Chomatenos himself, and his archbishopric's court. All these decisions, without exception, are dedicated to the problems of the allowed or forbidden grades of kinship for marriage. It is no surprise, therefore, that the patriarch Sisinnios is mentioned most (seven times altogether, in five separate acts), and that the archbishop of Ohrid connected the ruling on this topic

of the patriarch Luke Chrisoberges from 1166 directly with the emperor Manuel Komnenos, the real instigator of the change of the pertinent laws, guided by the desire to ensure the inheritance of the throne for his offspring.

The analysis of the ways on which Demetrios Chomatenos named the patriarchs of Constantinople, and the epitheta that accompanied their mention, led to the conclusion that although the archbishop of Ohrid had transmitted quite faithfully their titles from the documents or collections he had at his disposal, he did ascribe particular weight to the formula *ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης*, used most frequently to describe the head of the Byzantine church. Only once, on the other hand, had he used the aforementioned formula when directly addressing the Nicene patriarch Germanos, at the beginning of the act no. 112, a peculiar and interesting deal-offer to the spiritual ruler of the eastern Byzantine state, written not long after Chomatenos' coronation of Theodore Doukas Angelos, at the end of May/beginning of June 1227. It is evident that Chomatenos in this act consciously offered to recognize the spiritual supremacy of the Nicene patriarch in exchange for his, and the Nicene emperor's acceptance of the factual equality of the two states. In his much harsher letter to the same recipient (no. 114), after the latter declined to accept his arguments, Chomatenos was careful not to name his opponent in such a manner as to imply patriarch Germanos' spiritual dominance over the western part of the Byzantine world.

Archbishop Demetrios Chomatenos, at the same time, did not place strong emphasis on the term *οἰκουμενικός*, that was associated in his acts only with the patriarch Michael Keroularios, known otherwise to have begun to underline his ecumenical spiritual domination during his patriarchate, even before the schism of 1054. Unlike his older contemporary, and a patron, the metropolitan of Naupaktos, John Apokavkos, who had argued strongly in the correspondence with his friend from Constantinople before the Fourth Crusade — the Nicene patriarch Manuel Sarantenos — against the ecumenicity of the eastern prelates, Chomatenos left aside the arguments of the Epirotic side, expressing a peculiar conception of the new world order that comprised two spiritual centers after the fall of the Empire, with his see as equal, at least in some aspects, to those of Constantinople, i.e. Nicaea, and Rome.